

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΙΚΑΣ

Η 'προίκα' ήταν ένα χρηματικό επιχορήγημα, το οποίο υποσχόταν ο πατέρας ή αδελφός της νύφης στον μέλλοντα σύζυγο της κοπέλας μαζί με την συγκατάθεσή του για τον γάμο, την 'έγγυήν', προκειμένου να εξασφαλισθεί έτσι η καλύτερη συντήρηση της νέας οικογένειας. Ο πατέρας ή αδελφός της νύφης έκανε μία δημόσια δήλωση ότι υπόσχεται την 'προίκα' στον μέλλοντα σύζυγο, ως μία κοινωνική δέσμευση απαραίτητη για την δρομολόγηση της όλης διαδικασίας μέχρι την ώρα της τέλεσης του γάμου. Η προίκα δεν ήταν νόμος δεσμευτικός για την τέλεση του γάμου, αλλά ένα έθιμο το οποίο ετηρείτο στην Αθήνα. Μία τέτοια δέσμευση ακούμε στην κωμωδία του Μενάνδρου 'Δύσκολος' από το στόμα του Καλλιπίδη, όταν δίνει την 'έγγυήν' στον Γοργία για να παντρευτεί την κόρη του: «*ἀλλ' ἐγγυῶ παίδων ἐπ' ἀρόται γνησίων τὴν θυγατέρ' ἤδη μειράκιόν σοι προϊκά τε δίδωμ' ἐπ' αὐτῇ τρία τάλαντα, Σου ὑπόσχομαι τὴν κόρη μου γιὰ τὴν ἀπόκτηση γνησίων παιδιῶν καὶ σου δίνω, νῆε μου, προίκα γι' αὐτὴν τρία τάλαντα*, Μεν. Δύσκ. 842». Την ίδια δήλωση κάνει σε μία άλλη κωμωδία του Μενάνδρου και ο Πάταικος στον Πολέμωνα υποσχόμενος ως προίκα τρία τάλαντα (Μεν. Περικ. 1013). Η προίκα, είτε ως ένα κινητό ή ακίνητο περιουσιακό στοιχείο, δεν συνιστούσε γαμήλιο δώρο στον σύζυγο, οπότε αυτός δεν το ενέγραφε στην κυριότητα του, διότι σε περίπτωση διαλύσεως του γάμου είχε την υποχρέωση να επιστρέψει την προίκα στην οικογένεια της νύφης, και μία ενδεχόμενη άρνηση επέσυρε ποινικές διώξεις εις βάρος του. Το συνολικό ποσόν της προίκας που έδινε ο πατέρας της νύφης, ή αυτήν που επέστρεφε ο πρώην σύζυγος στην οικογένεια της νύφης μετά την διάλυση του γάμου, μπορούσαν και ο πατέρας και ο πρώην σύζυγος να το καταβάλουν σε δόσεις εντός συμφωνηθέντων χρονικών ορίων.

Στον λόγο του Δημοσθένη 'Κατά Ονήτορος' παρουσιάζονται και οι δύο πιο πάνω περιπτώσεις που αφορούσαν την προίκα, δηλ. και η υποχρεωτική επιστροφή της μετά το διαζύγιο, αλλά και η καταβολή της σε δόσεις. Ο λόγος αυτός έχει συνοπτικά την ακόλουθη υπόθεση: *'Ο Δημοσθένης διεκδίκησε δικαστικά από τον Άφοβο ένα κτήμα ως ποινή για την κατάχρηση που έκανε στην περιουσία του πατέρα του στην οποία ο πατέρας του τον είχε χρίσει διαχειριστή μετά τον θάνατό του. Ενώ όμως ετοιμαζόταν να εκτελέσει την απόφαση του δικαστηρίου, εμφανίζεται κάποιος ονόματι Ονήτωρ, και με ασφαλιστικά μέτρα διεκδικεί εκείνος τώρα το κτήμα ως αποζημίωση για την άρνηση του Αφόβου να του επιστρέψει την προίκα που είχε δώσει στον Άφοβο, όταν παντρεύτηκε την αδελφή του, την οποία προσφάτως διαζεύχθηκε. Τότε ο Δημοσθένης ξεκίνησε νέο δικαστικό αγώνα εναντίον τώρα του Ονήτορος, με την κατηγορία ότι αυτός και ο Άφοβος είναι σκευωροί ώστε να μη πάρει ο ίδιος το κτήμα που του ανήκει'*. Η σκευωρία έχει σύμφωνα με τον Δημοσθένη τα εξής χαρακτηριστικά: *«οὗτος γὰρ ἐβουλήθη μὲν Ἀφόβῳ δοῦναι τὴν ἀδελφήν, ὁρῶν τῆς θ' αὐτοῦ πατρῴας οὐσίας καὶ τῆς ἐμῆς οὐκ ὀλίγης αὐτὸν κύριον γεγεννημένον, Αὐτὸς λοιπὸν (:ο Ονήτωρ) συμφώνησε να παντρεύσει τὴν ἀδελφή του με τὸν Ἀφοβο, διότι ἐβλεπε ὅτι ἐκεῖνος (:ο Ἀφοβος) εἶχε δύο μεγάλες περιουσίες στα χέρια του, ἐκείνη που τὸν ἀφῆσε ο πατέρας του, ἀλλὰ καὶ τὴν δική μου»*. Δηλ. ο Ονήτωρ πάντρεψε την αδελφή του με τον Άφοβο αποβλέποντας στην περιουσία εκείνου, μέρος όμως της οποίας ήταν προϊόν κατάχρησης από την περιουσία του πατέρα του Δημοσθένη. Όμως η αδελφή του Ονήτορα ήταν προσφάτως διαζευγμένη από κάποιον Τιμοκράτη, ο οποίος αρνήθηκε να επιστρέψει στον Ονήτορα την προίκα που είχε πάρει, και ο Ονήτωρ όταν πάντρεψε την αδελφή του με τον Άφοβο δεν της έδωσε καμία προίκα, αφού φυσικά δεν του την είχε επιστρέψει ο Τιμοκράτης. Και ο Δημ. συνεχίζει: *«προέσθαι δὲ τὴν προίκα' οὐκ ἐπίστευσεν Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμῶς ο Ονήτωρ δεν θεώρησε σωστό να εγκαταλείψει τὴν επιστροφή τῆς προίκας»*. Δηλ. μπορεί ο Ονήτωρ να έδωσε χωρίς προίκα την αδελφή του σε δεύτερο γάμο στον Άφοβο, όμως την προίκα που είχε δώσει στον Τιμοκράτη δεν είχε καμία πρόθεση να του την χαρίσει, αλλά την διεκδικούσε. Και καταλήγει: *«τὴν δὲ προίκα' αὐτῷ Τιμοκράτης ἐπὶ πέντ' ὀβολοῖς ὀφειλήσειν ὠμολόγησεν, Καὶ ἔτσι ο Τιμοκράτης συμφώνησε να δίνει πέντε ὀβολούς ως τόκο γιὰ τὴν προίκα που τὸν ὀφείλε*, Δημοσθ. Κατά Ονήτ. 7». Συνεπώς με ό,τι λέει ο Δημ. η σκευωρία Αφόβου και Ονήτορα έγκειται στο ότι i) ο Ονήτωρ δεν πήρε πίσω την προίκα που έδωσε στον πρώτο σύζυγο της αδελφής του εφ άπαξ, αλλά με την μορφή ετήσιου τόκου, ii) μη έχοντας πάρει πίσω την προίκα από τον Τιμοκράτη δεν έδωσε καμία προίκα στον δεύτερο σύζυγο της αδελφής του, τον Άφοβο, iii) αφού δεν έδωσε προίκα, δεν έχει δικαίωμα τώρα να διεκδικεί το συγκεκριμένο κτήμα, και iv) το πρόσφατο διαζύγιο του Αφόβου με την αδελφή του Ονήτορα είναι σκηνοθετημένο μεταξύ τους για να προβάλλει τις ψευδείς διεκδικήσεις του ο Ονήτωρ.

Την καταβολή της προίκας από τον πατέρα ή αδελφό της νύφης στον σύζυγο με δόσεις την μαρτυρεί ένας ακόμη λόγος του Δημοσθένη γραμμένος για κάποιον άλλο Αθηναίο πολίτη· πρόκειται για τον λόγο ‘Κατά Σπυδίου’. Η υπόθεση έχει ως εξής: *‘Ο Πολύευκτος είχε δύο κόρες κι ένα θετό γιο, τον Λεωκράτη. Ο μηνυτής έχει ήδη παντρευτεί την μεγαλύτερη κόρη του Πολύευκτου, ενώ την μικρότερη την έχει προσφάτως παντρευτεί κάποιος Σπυδίας. Όταν παντρεύτηκε ο μηνυτής την κόρη του Πολύευκτου, ο πεθερός δεν του έδωσε όλο το συμφωνηθέν ποσόν της προίκας, αλλά του το υποσχέθηκε μετά τον θάνατό του μέσω διαθήκης μέσω του κληρονόμου του, που τότε ήταν ο θετός του γιος, ο Λεωκράτης. Όμως οι σχέσεις Πολύευκτου και Λεωκράτη δοκιμάστηκαν πολύ σκληρά, με συνέπεια ο Πολύευκτος να διώξει απ’ τον σπίτι τον Λεωκράτη. Τότε την άλλη κόρη του ο Πολύευκτος την πάντρεψε με τον κατηγορούμενο, τον Σπυδία’. Ο Σπυδίας τώρα ως ο νέος και πρόσφατος σύζυγος της δεύτερης κόρης του Πολύευκτου, δεν αναγνωρίζει το χρέος του Πολύευκτου προς τον μηνυτή, ούτε την ρήτρα επί της οικίας που είχε βάλει ο Πολύευκτος πριν πεθάνει έναντι του χρέους που είχε προς τον μηνυτή, κι έτσι δεν του επιτρέπει να νοικιάζει και να εισπράττει ενοίκιο από ένα ακίνητο που, όπως νομίζει, δεν του ανήκει. Στην συγκεκριμένη δίκη ο μηνυτής φέρεται κατά του Σπυδία και καταθέτει τα εξής: «πρώτον μὲν οὖν ὑμῖν μάρτυρας παρέξομαι τοὺς παραγενομένους ὅτ’ ἡγγύα μοι Πολύευκτος τὴν θυγατέρ’ ἐπὶ τετταράκοντα μναῖς ἔπειθ’ ὡς ἔλαττον ταῖς χιλίαις ἔκομισάμην ἔτι δ’ ὡς ἅπαντα τὸν χρόνον ὀφείλειν ὠμολόγει μοι Πολύευκτος, καὶ τὸν Λεωκράτην συνέστησε, καὶ ὡς τελευτῶν διέθεθ’ ὄρους ἐπιστήσαι χιλίων δραχμῶν ἐμοὶ τῆς προικὸς ἐπὶ τὴν οἰκίαν. Θα σας παρουσιάσω λοιπὸν μάρτυρες οἱ οποίοι ἦταν παρόντες ὅταν ὁ Πολύευκτος μου υποσχέθηκε ὡς σύζυγο τὴν κόρη του με προίκα σαράντα μνες, καὶ ὅτι κατόπιν ἐγὼ εἰσέπραξα λιγότερο ἀπὸ χίλιες δραχ., καὶ ὅτι ἐπίσης ὅσο ζούσε ὁ Πολύευκτος ὁμολογούσε ὅτι μου χρωστά το ὑπόλοιπο, καὶ ὅτι εἶχε ἀφήσει παραγγελία στον Λεωκράτη, καὶ ὅτι πρὶν πεθάνει ἔβαλε στὴν διαθήκη του ρήτρα χιλίων δραχ. για ἐμένα ἀπὸ τὴν προίκα σ’ αὐτὸ το σπίτι Δημ. Κατὰ Σπυδ., 5-6».*

Ο Αττικός νόμος ὀριζε ὅτι ἂν ὁ σύζυγος ἔχει εἰσπράξει νομίμως προίκα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῆς νύφης, σε περίπτωση που με δική του υπαιτιότητα διαλύσει τὸν γάμο, τότε οφείλει νὰ επιστρέψει τὴν προίκα στὴν οἰκογένεια τῆς νύφης, καὶ ἂν ἡ πρῶν σύζυγός του παντρευτεῖ ἕναν ἄλλον, τότε οφείλει νὰ δώσει τὴν προίκα που εἶχε πάρει στὸν νέο σύζυγο τῆς πρῶν γυναίκας τους. Τὴν μαρτυρία αὐτὴν τὴν ἔχουμε καὶ ἀπὸ ἕνα ἐπίσης δικανικὸ λόγο τοῦ Ἰσαίου ‘Μενεκλῆς’. *‘Ο Μενεκλῆς μετὰ τὸν θάνατο τῆς πρῶτης του γυναίκας καὶ ὄντας ἀτεκνος παντρεύτηκε τὴν ἀδελφή του μηνυτὴ σε δεύτερο γάμο. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Μενεκλῆς διεπίστωσε πως οὔτε με τὴν δεύτερη γυναίκα του ἔκανε παιδιά, καὶ ἐπειδὴ θεώρησε πως ἡ ευθύνη βαρύνει τὸν ἴδιον, ὄντας προχωρημένης ἡλικίας ζήτησε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τῆς γυναίκας του καὶ μηνυτὴ νὰ χωρίσει με τὴν γυναίκα του πρὸς ὄφελος ἐκείνης, ὥστε αὐτὴ νὰ παντρευτεῖ κάποιον ἄλλον, καὶ νὰ ἀποκτήσει παιδιά. Ὑποσχέθηκε δε ὅτι θα χρεωθεί ἐκεῖνος τὴν διάλυση τοῦ γάμου’. Καὶ ὁ μηνυτὴς ἀναφερόμενος στὸν δεύτερο γάμο τῆς ἀδελφῆς του μετὰ τὸν χωρισμὸ τῆς με τὸν Μενεκλῆ λέει τα εξής: «καὶ οὕτως ἐκδίδομεν αὐτὴν Ἥλειῳ Σφηττίῳ, καὶ ὁ Μενεκλῆς τὴν τε προίκα ἐπιδίδωσιν αὐτῷ, Κι ἐστὶ τὴν ζαναπαντρεύομε με κάποιον Ἥλειο. Καὶ τότε ὁ Μενεκλῆς παρέδωσε τὴν προίκα σ’ ἐκεῖνον. Ἰσαίος, Μεν. 9».*

Τὸν ἴδιο ἀκριβῶς νόμο υποστηρίζει καὶ ἕνας λόγος τοῦ Δημοσθένη ‘Κατὰ Νεαίρας’, ὅπου μαθαίνουμε πως *«ἐὰν ἀποπέμψῃ τὴν γυναίκα, ἀποδιδόναι τὴν προίκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ’ ἐννέ’ ὀβολοῖς τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς Ὡδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ, Ἄν κάποιος σύζυγος χωρίσει τὴν γυναίκα του, νὰ τῆς ἀποδώσει τὴν προίκα, καὶ ἂν δὲν τὸ κάνει αὐτό, τότε νὰ πληρώνει τόκο ἐννέα ὀβολούς, καὶ ὁ κύριος τῆς γυναίκας νὰ υποχρεώσῃ τὸν πρῶν σύζυγο νὰ πληρώνει τὴν διατροφή τῆς στὸ Ὡδεῖο με βᾶση δικαστικὴ ἀπόφαση, Δημοσθ. Κατὰ Νεαίρας, 52».*

Απὸ ἕνα ἄλλον λόγο τοῦ Ἰσαίου, ‘Πύρρος’, ἀκούμε για ἕνα νόμο που ἴσχυε στὴν Ἀττικὴ ὅσον ἀφορᾶ τὴν προίκα, καὶ σύμφωνα με τὸν ὁποῖον ἡ προίκα θα ἔπρεπε πρὶν τὸν γάμο καὶ μαζί με τὴν ‘ἐγγύην’ νὰ δηλωθεῖ καὶ νὰ ὁμολογηθεῖ δημοσίως, διότι σε ἀντίθετη περίπτωση εἶναι σαν νὰ μὴν ἔχει χορηγηθεῖ τίποτε. Ἡ περικοπὴ τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἀκόλουθη: *«ἐὰν τίς τι ἀτίμητον δῶ, ἔνεκα τοῦ νόμου, ἐὰν ἀπολίπη ἢ γυνὴ τὸν ἄνδρα ἢ ἐὰν ὁ ἄνιρ ἐκπέμψῃ τὴν γυναίκα, οὐκ ἔξεστι πράξασθαι τῷ δόντι ὃ μὴ ἐν προικὶ τιμήσας ἔδωκεν, ἢ που ὅστις γέ φησιν ἄνευ ὁμολογίας προικὸς τὴν ἀδελφὴν ἐγγυῆσαι, περιφανῶς ἀναίσχυντος ὧν ἐλέγχεται Ἄν κάποιος δώσει ὡς προίκα σε μία γυναίκα κάτι που δὲν ἔχει ἐπιμελῶς ἐκτιμηθεῖ, ἂν ἡ σύζυγος ἐγκαταλείψῃ τὸν σύζυγο, ἢ ὁ σύζυγος ἐγκαταλείψῃ ἐκείνην, τότε με βᾶση τὸν νόμο ὁ ἄνδρας ἐκεῖνος που ἔδωσε τὸ ποσὸν χωρὶς νὰ τὸ ἔχει ἐκτιμήσει ἐντὸς τῆς προίκας, δηλ. ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι υποσχέθηκε σε γάμο τὴν ἀδελφὴ του χωρὶς μία δημόσια κατάθεση προικὸς, τότε αὐτὸς ἀποδεικνύεται ὀλοφάνερα θρασύς, Ἰσαίος, Πύρρος, 35».* Δηλ. ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφός ἐκεῖνος που θα ζητήσει πίσω τὴν προίκα λόγω διαλύσεως τοῦ γάμου, ἐνῶ ὅταν συνήφθη ὁ

γάμος δεν είχε δημοσίως δηλώσει την εκχώρησή της στον μέλλοντα σύζυγο, είναι εκτεθειμένος έναντι του νόμου ως συκοφάντης.

Αν τώρα μια γυναίκα έχει πάρει από την οικογένειά της προίκα προσδιορισμένης αξίας σύμφωνα με όλους τους κανόνες, αν συνέβαινε εντός του συζυγικού της βίου να πεθάνει, σε περίπτωση που είχε νόμιμο τέκνο η προίκα της πήγαινε σ' εκείνο. Αν όμως πέθαινε άτεκνη, τότε η προίκα της έπρεπε να επιστραφεί στην οικογένειά της. Αυτό ακριβώς υποστηρίζει ένας μηνυτής στο δικαστήριο σ' ένα λόγο που συνέταξε γι' αυτόν ο Δημοσθένης (Προς Βοιωτών περί προικός μητρώας). *‘Ο μηνυτής, κάποιος Μαντίθεος, έχοντας χάσει την μητέρα του λόγω θανάτου διεκδικεί την προίκα λέγοντας στους δικαστές ότι: «ὕμεις δ' ἐνθυμείσθ' ὅτι ἐμέ μὲν ἡ μήτηρ παῖδα καταλιποῦσα ἐτελεύτησεν, ὥστε μοι ἱκανὸν ἦν ἀπὸ τοῦ τόκου τῆς προικός καὶ τρέφεσθαι καὶ παιδεύεσθαι. Θυμάστε λοιπὸν καλὰ ὅτι ἐγὼ ἤμουν τὸ μόνον παιδί που ἄφησε ἡ μητέρα μου μετὰ τὸν θάνατό της, ὁπότε αὐτὸ καὶ μόνον μου ἀρκούσε ὥστε νὰ διεκδικήσω τὸν τόκο ἀπὸ τὴν προίκα της γιὰ νὰ συντηρηθῶ καὶ νὰ ἐκπαιδευθῶ, Δημοσθ. Προς Βοιωτ. Περὶ προικ. μητ, 50».* Την ίδια όμως επιβεβαίωση έχουμε και από ένα άλλον λόγο του Ισαίου (Ισαίος, Πύρρος, 36).

Αν πάλι μια γυναίκα έχοντας πάρει νόμιμη και σαφώς προσδιορισμένη προίκα από την οικογένειά της συνέβαινε ο σύζυγος να αποβιώσει στην διάρκεια του έγγαμου βίου τους χωρίς να έχει αφήσει νόμιμα τέκνα από τον γάμο αυτόν, τότε ο νόμιμος κληρονόμος του θανόντος συζύγου, που βεβαίως σε καμία περίπτωση δεν ήταν η χήρα, έπρεπε να επιστρέψει στην οικογένεια της χήρας την προίκα που είχε πάρει ο θανών. Αυτό ακριβώς μαθαίνουμε από τον λόγο του Ισαίου 'Κίρων'. Η υπόθεση έχει ως εξής. *‘Κάποιος Αθηναίος ονόματι Κίρων είχε ένα ανιψιό, παιδί του αδελφού του, ο οποίος μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Κίρωνος ξεκίνησε δικαστικὸ ἀγῶνα ὡς νόμιμος καὶ μοναδικὸς κληρονόμος τῆς περιουσίας τοῦ Κίρωνος, διότι ὁ θανὼν κατὰ τὴν καταγγελία τοῦ πέθανε ἀτεκνος. Ὅμως στὸ δικαστήριο ἐμφανίζεται ὁ μηνυτής, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει στοιχεῖα σύμφωνα με τὰ ὁποῖα ἡ μητέρα τοῦ ἦταν παιδί τοῦ Κίρωνος, ὁπότε ὁ Κίρων εἶναι ὁ παππούς τοῦ, καὶ ὁ ἴδιος ἐγγονός τοῦ Κίρωνος. Ὅταν ἡ κόρη τοῦ Κίρωνος, δηλ. ἡ μητέρα τοῦ μηνυτή, ἔφτασε σὲ ἡλικία γάμου, ὁ Κίρων τὴν πάντρεψε με τὸν Ναυσιμένη δίνοντάς της προίκα ἕξι μνες. Μετὰ ἀπὸ τρία ἢ τέσσερα χρόνια ὁ Ναυσιμένης πέθανε πρὶν κάνει παιδιὰ με τὴν γυναίκα τοῦ, δηλ. τὴν μητέρα τοῦ μηνυτή· καὶ τότε: «ὁ δὲ πάππος, κομισάμενος αὐτὴν καὶ τὴν προίκα οὐκ ἀπολαβὼν ὅσῃν ἔδωκε διὰ τὴν Ναυσιμένης ἀπορίαν τῶν πραγμάτων, πάλιν ἐκδίδωσι τῷ ἐμῷ πατρὶ καὶ χιλίας δραχμὰς προῖκ' ἐπιδίδωσι, Ὁ παππούς μου (:ὁ Κίρων) ἀφοῦ τὴν πήρε πίσω χωρὶς ὅμως νὰ πάρει πίσω καὶ τὴν προίκα ποὺ ἔδωσε, διότι τὰ οικονομικά τοῦ Ναυσιμένη ἦταν χεῖριστα, τὴν φέρνει σὲ νέο γάμο με τὸν πατέρα μου δίνοντάς της χίλιες δραχ. ὡς προίκα, Ισαίος, Κίρων, 8».*